

Внимательное прочтение статьи И. М. Самойловского с привлечением архивных материалов позволяет говорить о наличии на могильнике 106 погребений.

В результате анализа погребального обряда и инвентарного комплекса захоронений была сделана попытка пересмотреть культурную принадлежность некоторых погребений. На наш взгляд, погребения Корчеватовского могильника принадлежат к двум разным временным памятникам. Среди погребений с кремацией выделено шесть погребений, которые за особенностями погребального обряда и характером инвентаря, на наш взгляд, не имеют отношения к зарубинецкой культуре, а связаны с подгорцевским вариантом милоградской культуры. К этому же периоду относятся одно кенотафное погребение (101), одно разрушенное погребение (93), семь труположений и семь погребений черепов, которые, возможно, являются остатками труположений. Могильник милоградской культуры включал в себя 22 погребения с биритуальным обрядом, а 84 погребения с трупосожжениями относятся к могильнику зарубинецкой культуры. Время функционирования милоградского могильника приходится на период от VI в. до н. э. до конца III — нача II в. до н. э. Вероятно, последний период существования милоградского могильника совпадает с началом функционирования могильника зарубинецкой культуры.

L. E. Skyba

ON CULTURAL IDENTIFICATION OF BURIALS FROM KORCHUVATE BURIAL-GROUND

The paper focuses on the identification and new interpretation of burials from Korchuvate burial-ground.

Close inspection of I.M.Samoylovsky's paper, with invoking the materials from archives, suggests that the burial-ground accounted for 106 burials.

Basing on the analysis of burial rite and archaeological findings from burial complexes, the author has making attempt to revise cultural identification of some burials. In author's opinion, the burials from Korchuvate burial-ground belong to two different chronological strata. As for cremations, the author believes that six burials are not relevant to Zarubyntsi culture; rather they are related to Pidhirtsi variant of the Mylohrad culture. Moreover, one cenotaph burial (101), one ruined burial (93), seven lying burials and seven burials of skulls, which probably represent physical remnants of some lying burials, are also attributed to the above mentioned period. The burial-ground of Mylohrad culture contained 22 biritual burials; and 84 cremations are related to the burial-ground of Zarubyntsi culture. The Mylohrad burial-ground is attributed to the period between the sixth century BC and the turn of the third and the second centuries BC. Conceivably, the last period, over which the Mylohrad burial-ground was used, coincides with the first period of the Zarubyntsi burial-ground.

Одержано 11.11.97

ПРО ПОХОДЖЕННЯ ПЕРЕЯСЛАВЛЯ РУСЬКОГО

О. В. Колибенко

У статті на підставі аналізу різних видів джерел розглядається проблема походження Переяславля Руського, визначаються час та причини його заснування.

Одним з найзначніших політичних, економічних та культурних центрів Русі справедливо вважається Переяславль Руський — велике місто, що знаходилося при впадінні р. Альти до р. Трубіж. Така характеристика Переяславля склалась досить давно, в першу чергу на підставі свідчень літописів. Але не тільки літо-

© О. В. КОЛИБЕНКО, 1999

«Археологія», № 1, 1999 р.

писи містять інформацію про це місто. Існує низка інших джерел, які дозволяють ґрунтовно та всебічно вивчати різні питання історії Переяславля. Найважливішими з них є археологічні, картографічні та топонімічні.

Широкі археологічні розкопки, проведені у 60—70-х рр. на дитинці та «кружному місті», значно доповнили і розширили уявлення про історичну топографію Переяславля. Однак, незважаючи на понад 150-річну історію археологічних досліджень Переяславля Руського, досі немає усталеної точки зору з приводу часу його виникнення. Є два однаково поширені погляди на цю проблему.

Така ситуація пояснюється в першу чергу складністю проблеми походження руських міст, а отже й визначенням часу їх заснування. Труднощі, які трапляються науковцям на шляху вирішення цієї проблеми, пов'язані як з браком джерельної бази, так і з нерозробленістю окремих теоретичних питань. Як зауважує П. П. Толочко «у дослідженнях не розмежовувались завдання з'ясування умов виникнення найдавніших слов'янських міст, що утворились разом з давньоруською державністю і були її структурними елементами, й становлення міст у системі оформленого державного утворення»¹. Саме ці два підходи й визначають, на нашу думку, різницю у двох основних точках зору на проблему походження Переяславля Руського.

Ще в другій половині XVIII ст. анонімний укладач «Ведомости о начале города Переяславля...», спираючись на свідчення «Синопису» висловив думку, що заснування Переяславля відбулось після перемоги над печенігами на трубезькому броді у 992 р. і є справою рук князя Володимира Святославовича. При цьому він навів два пояснення походження назви міста, перше з яких йде від руської літописної традиції «Синописа», а друге — від «польських літописців» (за висловом автора). Згідно з першим, назва міста походить від «перєя славу» (від печеніга), з другим — переможець печеніга був «перєяславлянин от села, называемого Переяславля»².

У працях перших дослідників літописів (В. М. Татищева, М. М. Карамзіна, М. С. Арцибашева, М. О. Максимовича, М. П. Погодіна, М. П. Барсова та ін.) було зроблено висновок про глибоку давність Переяславля Руського. Він спирався насамперед на літописну статтю 907 р. У наведеному в ній тексті договору між греками та Руссю третім у списку міст Русі фігурує Переяславль³. На цій підставі вченими XVIII—XIX ст. було зроблено висновок, що на час описуваних подій (907 р.) Переяславль був уже великим містом, третім за значенням на Русі після Києва та Чернігова. Тобто, хоч перша згадка Переяславля належить до початку X ст., місто виникло десь у попередній період, принаймні — у другій половині IX ст. На початку XX ст. В. Г. Ляскоронський зазначав, що Переяславль існував значно раніше літописної згадки, і що він виник одночасно з Києвом чи дещо пізніше⁴.

У 1905 р. на запит Полтавської вченої архівної комісії Історичне товариство Нестора-літописця підтвердило ранню дату виникнення Переяславля на підставі літописної статті 907 р. та загальних роздумів про глибоку давність міста. Дійсний член товариства П. В. Голубовський у доповіді на засіданні товариства вказав, що «1907 рік є найкращий та найзаконніший момент для святкування ювілею 1000-літньої діяльності міста Переяславля на історичній сцені»⁵. Близької думки дотримувався Л. В. Падалка, який вважав, що Переяславль не тільки існував, але й був визначним центром вже у VIII—IX ст. Б. О. Рибаків, розглянувши арабські писемні джерела IX ст., висунув гіпотезу, що Переяславль згадується в деяких з них під назвою Салау⁷.

Загалом, точка зору про виникнення Переяславля до початку X ст. переважає в працях дослідників, які спирались, в основному, на літописні та топонімічні джерела. Спроби використати археологічні дані для датування виникнення Переяславля постійно створювали нову проблему: як узгодити літописні свідчення про Переяславль початку X ст. з реальними археологічними матеріалами з території міста, найдавніші з яких датуються кінцем X ст. Для розв'язання цієї проблеми частина істориків та археологів висунула гіпотезу про перенесення міста у кінці X ст. з одного місця на інше. Гіпотеза базувалась на повідомленнях О. І. Левшина та М. О. Максимовича, а також на начебто існуючому традицій-

ному шляху розвитку ранніх міст Русі (Гньоздова і Смоленська, Рюрикового городища й Новгород, Сарського городка і Ростова, Тимеревого і Ярославля).

Ще на початку XIX ст., подорожуючи по Україні, О. І. Левшин записав у своїх листах, що бачив у Переяславі старий рукопис. В ньому розповідалось, що неподалік давнього Переяславля знаходилось село Перея, в якому народився Ян Усмошвець (Іван Кожум'яка). Після перемоги у двобої над печенізьким велетнем Володимир Святославич збудував нове місто і назвав його Переяславлем (Перея славна), на честь селища, з якого походив юнак-переможець⁸. Привертає увагу деяка співзвучність повідомлень О. І. Левшина та анонімного автора «Ведомости о начале города Переяславля».

У 1867 р. в листі до М. П. Погодіна М. О. Максимович розповів про випадкове виявлення після шторму на Дніпрі залишків невідомої споруди в гирлі р. Трубіж. Сам М. О. Максимович залишки не оглядав, однак йому передали один екземпляр плінфи, що начебто походив з цих руїн. На підставі названого факту вчений датував залишки XI ст. і висловив припущення, що в цьому місці знаходилось літописне Устя, згадуване під 1096 та 1139 рр.⁹

Саме на літописних згадках про Устя та наведених вище повідомленнях ґрунтується гіпотеза про перенесення Володимиром Святославовичем у кінці X ст. міста з гирла р. Трубіж на кілька кілометрів вище за течією. Ця гіпотеза мала також узгодити свідчення двох літописних статей — 907 та 992 рр.

М. М. Корінний також відзначив існування подібної розбіжності у свідченнях одного джерела. Він вважає можливим пояснення назви Переяславль на основі розробок О. Прицака про важливу роль Хозарського каганату в історії Русі. На думку М. М. Корінного, переяславське лівобережжя Дніпра, що лежало на шляху єврейсько-хозарських купців до Києва, — нагадувало їм лівобережжя р. Йордан у Палестині, яке мало назву Перея¹⁰. При такому підході виникнення назви (а отже і її носія) належить знову ж таки до другої половини VIII — IX ст. Тому залишається лише пояснити свідчення напівлегендарної статті 992 р. або перенесенням міста з іншого місця (з гирла р. Трубіж), або відбудовою чи перебудовою міських укріплень (дитинця).

Деяко нетрадиційну точку зору на проблему виникнення Переяславля Руського висловив Д. О. Мачинський. На підставі власного аналізу писемних і археологічних джерел він дійшов висновку, що найдавніші згадки Переяславля у джерелах стосуються Переяславля Залеського (на березі озера Клещина), і зовсім не стосуються території сучасної Київщини. На його думку, наприкінці X ст. Володимир Святославович заснував Переяславль Руський (на Трубежі), частково заселивши нове місто виведеними з півночі «мужами»¹¹. Таким чином автор вирішив проблему суперечності двох літописних згадок — 907 та 992 рр., — заодно поставивши з ніг на голову весь колонізаційний процес, який ніколи не йшов з окраїн до центру, а завжди навпаки. Д. О. Мачинський суперечить сам собі — північний ойконім «Переяславль» у нього переноситься на південь, а південний гідронім «Трубіж» — чомусь у зворотньому напрямку.

В. М. Ричка вважає, що Переяславль, на відміну від Чернігова, не виник на основі одного чи кількох попередніх слов'янських поселень, а був заснований у кінці X ст. зусиллями князя Володимира Святославовича як головний стратегічний пункт оборони південно-східних рубежів держави¹².

Отже, дві основні існуючі точки зору на питання виникнення Переяславля Руського коротко можна сформулювати так.

1. Переяславль виник до початку X ст. як один з давніх слов'янських племінних центрів на основі одного домиського поселення чи гнізда ранніх родових поселень;

2. Переяславль заснований заходами київської великокнязівської влади у кінці X ст. (конкретно — Володимиром Святославовичем у 992 р.) на необжитому раніше місці й зі справжньою міською соціально-планувальною структурою.

Отож, проблема походження Переяславля вимагає подальших досліджень.

Звернемося спочатку до писемних джерел, найважливішими з яких є руські літописи. Найбільший інтерес для нас становлять літописні статті, датовані X ст., в першу чергу 907, 944 та 992 рр. Власне, це є найдавніші статті літописів, що містять у собі згадки Переяславля Руського. Стаття 907 р. оповідає, що Візантія зобов'язується «даяти уклады на рускыя грады: первое на Киевь, та же

на Чернигов, на Переяславль...»¹³. Далі по тексту знову трапляється Переяславль, як і в першому випадку — також на третій позиції: «... и тогда возмуть мѣсячное свое, — первое от города Киева, и паки ис Чернигова и ис Переяславля, и причии гради»¹⁴. У статті 944 р. цю тезу практично повністю повторено: «... первое от города Киева, паки изъ Чернигова и ис Переяславля и исъ прочих городов»¹⁵.

Цитований фрагмент літопису неодноразово наводився різними дослідниками як незаперечний аргумент на користь третього «місяця» Переяславля в ієрархії руських міст — після Києва та Чернігова. Але виникає питання: коли встановилась така ранговість руських міст? На початку X ст., коли укладався договір між Руссю та Візантією, чи в кінці XI ст., коли Переяславль не сховався зі сторінок літописів як великий політичний, економічний та культурний центр? Реально третя позиція Переяславля чітко підтверджується літописними джерелами для XI ст., власне, для його другої половини. Це й не дивно, адже тільки з 1054 р. Переяславль став центром удільного князівства. Систематичне переяславське літописання започаткував тут, очевидно, запрошений на єпископську кафедру ігумен Видубицького монастиря Сильвестр, який незадовго перед тим закінчив редагування «Повісті минулих літ»¹⁶. Саме необхідність піднесення міста серед інших, як «отчини» тодішнього великого київського князя Володимира Мономаха, а, можливо, й приготування до переходу на переяславську кафедру, — стали, на нашу думку, причинами включення редактором назви Переяславля до тексту договору 907 (чи 860 р.). Уже в кінці XI ст. Переяславль мав усе необхідне для статусу «третього» центру Русі. Єдине, чого йому бракувало, — це власної давньої історії, ранішої за кінець X ст. У цьому він значно поступався не тільки Києву та Чернігову, але й багатьом іншим давнім центрам Русі, що на кінець XI ст. відійшли вже на другий чи третій план. виправити таке становище можна було лише одним способом — шляхом штучного введення назви Переяславля до тих статей найдавнішої частини літопису, які не вимагали в результаті цього переробки. Дійсно, введення Переяславля до списку міст Русі, яким Візантія зобов'язувалась «дати уклады», зовсім не змінювало суті статей 907 та 944 рр., але значно підносило престиж міста. З цього приводу Б. Д. Греков зазначав, що «Сильвестр упорався зі своїм завданням, тобто правильно зрозумів вимогу моменту»¹⁷.

Стаття 992 р. оповідає про битву з печенігами, що відбулася після повернення князя Володимира Святославовича з хорватської війни: «Пришедшу бо ему с войны хорватския, и се печенѣзи придоша по оной сторонѣ от Сулы; Володимерь же поиде противу имъ, и сrete я на Трубежи на бродѣ, кде нынѣ Переяславль... Володимерь же радъ бывъ, заложи городъ на бродѣ томъ, и нарече и Переяславль, зане перея славу отроко ть»¹⁸.

Композиційною основою статті 992 р., безсумнівно, є використана літописцем народна легенда про двобій руського богатиря та печенізького велетня. Саме перемогою першого над другим у літописі пояснюється факт побудови на цьому місці (броді через р. Трубіж) Переяславля, а також причина надання йому такої назви. Легендарність сюжету та народно-етимологічний характер пояснення назви міста не викликають сумнівів. Коментуючи цей фрагмент літопису, Д. С. Лихачов зазначав, що літописець не ставив собі за мету визначення часу заснування міста, а лише пояснював походження його назви¹⁹. Однак це цілком слухне зауваження Д. С. Лихачова не дає відповіді на запитання — чому ж народна легенда про Кожум'яку була включена до літопису саме під 992 р.? Стаття 992 р. містить у собі, очевидно, лише один реальний історичний факт — факт закладення міста. Літописець умістив народну легенду про Кожум'яку, що широко побутувала в його час, саме під 992 р. тому, що вже у кінці великої статті 988 р. описано низку заходів великокнязівської влади по заснуванню нових міст: «И рече Володимерь: «Се не добро, еже малъ городъ около Киева». И нача ставити города по Деснѣ, и по Востри, и по Трубежеви, и по Сулѣ, и по Стугнѣ. И поча нарубати мужъ лучшиѣ от словень, и от кривичь, и от чуди, и от вятичь, и от сихъ насели грады; бѣ бо рать от печенѣг. И бѣ воюяся с ними и одолая имъ»²⁰. Фактично тут наведено план укріплення південного та південно-східного кордонів держави, який не міг бути виконаний за одне літо.

Привертає увагу, що після статті 992 р. йдуть два незаповнених роки, а далі, фактично, заключна стаття 996 р., в якій підсумовується державницька діяльність Володимира Святославовича. Приймаючи точку зору Б. О. Рибаківа про закінчення у цей рік Початкового літописного зводу (у зв'язку з освяченням Десятинної церкви), можна припустити й факт виконання в цілому плану створення ланцюга укріплених міст²¹. Зовнішньополітична діяльність Володимира Святославовича у 80—90-х рр., ряд вдалих походів, розумна переселенська політика, — давали значну кількість робочої сили, необхідної для спорудження деревоземляних укріплень новозбудованих міст. Очевидно, до цього ж часу (988—992 рр.) слід віднести й спорудження мінімум двох ліній переяславських «Змійових» валів — «Великого» та «Малого» (за усталеною ще з часів М. О. Максимовича термінологією). Останні дослідження названих валів підтверджують це²². За задумом Володимира Святославовича, нове велике і добре укріплене місто Переяславль мало стати головною ланкою, центром південно-східного вузла оборони кордонів держави, замінивши в цій ролі розташовані навпроти старі укріплення Правобережжя Дніпра.

Таким чином, аналіз літописних статей X ст. дає підстави розглядати виникнення Переяславля Руського як результат державницької діяльності Володимира Святославовича і датувати його часом з 988 по 992 р.

Серед різних іноземних джерел, що містять інформацію про міста Русі, перш за все, слід розглянути візантійські. Одним з надзвичайно цінних та інформативних є праця Костянтина Порфірогенета «Про управління імперією». Важливість цієї праці для розгляду питання виникнення Переяславля Руського пояснюється часом її створення (948—952 рр.), а також наявністю в ній цінних даних з найдавнішої історії Русі.

Аналіз дев'ятого розділу названої праці («Про росів, що відправляються з монохілами з Росії в Константинополь»), на думку сучасних дослідників, вказує на одного з інформаторів Костянтина — високопоставленого члена княжої дружини, можливо, одного з керівників конвою, що забезпечував повернення візантійського посольства з Києва до Константинополя²³.

Текст укладеного в результаті цих переговорів договору 944 р., що дійшов у складі «Повісті минулих літ», містить назви лише трьох міст Русі: Києва, Чернігова та Переяславля²⁴. Текст же дев'ятого розділу праці Костянтина, написаний сучасником описуваних подій, який мав добрих інформаторів (описано полюддя, збір данини, вивіз частини її до меж Візантії, продаж та обмін на грецькі товари), — подає нам назви семи руських міст²⁵. Всі вони — Новгород, Смоленськ, Любеч, Чернігів, Вишгород, Київ та Витичів, — лежали на транс'європейському торговому шляху чи в безпосередній близькості від нього. До таких міст, якби він існував у той час, мав належати і Переяславль (8 км від р. Дніпро вгору по р. Трубіж). Але інформатор (чи інформатори) Костянтина Порфірогенета, який добре знає як слов'янські так і варязькі назви дніпровських порогів, не знає про існування такого міста як Переяславль. Костянтин спеціально зазначає, що збір усіх монохілів відбувається протягом двох-трьох днів у Витичеві, і далі розпочинається шлях каравану вниз по Дніпру, до першого порога²⁶. Пояснити відсутність у праці сучасника згадки найближче розташованого до Константинополя великого руського міста, третього за значенням в Русі, — складно, якщо дотримуватись точки зору про його існування в той час взагалі.

Переяславль згадується ще в деяких візантійських джерелах, наприклад, у різних списках єпархій, що підпорядковувались константинопольському патріархату. Показово, що в цих списках, як правило, він названий у повній, розгорнутій формі — Переяславль Руський²⁷. На жаль, названі списки єпархій належать до XII ст. Можливо на час заснування єпископської кафедри у Переяславлі (а опосередковано — й самого міста), — вказує місце Переяславля у таких списках. Для Візантії був характерним порядок переліку кафедр не за їх значенням чи авторитетом, а за часом їх утворення, ресстрації, як це добре видно на прикладі списків митрополій XI ст., де на 60 місці з 80 знаходиться кафедра «Росіас», під якою слід розуміти митрополію з центром у Києві²⁸. У переліку єпархій «Великої Росії» середини XII ст. Переяславль розміщений після Білгорода, Новгорода, Чернігова, Полоцька, Володимира (Волинського), але перед

Суздадем, Туровим, Каневом, Смоленськом та Галичем²⁹. Таким чином, Переяславль отримав власну єпископську кафедру не тільки після трьох давніх центрів Русі — Новгород, Чернігова та Полоцька, але й після двох новозбудованих Володимиром Святославовичем міст — Білгорода та Володимира. Центром єпархії Переяславль став, очевидно, ще на початку XI ст., можливо, цей момент фіксує в літописі згадка про побудову мурованої церкви Воздвиження Чесного Хреста Господня у 1008 р.³⁰

Не є аргументом на користь ранньої дати виникнення міста й заголовок неатованого «Послання про опресноки Леона митрополита Переяслава Руського» (грецькою мовою), який часто використовувався як свідчення перебування у Переяславлі митрополії Русі до 1037 р.³¹. Аналіз змісту цього полемічного твору не дозволяє бачити в ньому документ кінця X чи початку XI ст., що неодноразово підкреслювалось дослідниками³².

Скандинавські джерела (ісландські королівські саги) не знають такого міста як Переяславль. Взагалі в них згадуються лише п'ять значних центрів Русі — Новгород, Ладога, Суздаль, Київ та Полоцьк³³.

Не трапляється назва Переяслава Руського і в західноєвропейських джерелах X—XII ст., хоча там відомі згадки, наприклад Чернігова³⁴.

Що ж стосується східних джерел, то навряд чи можна ототожнювати з Переяславлем згадуване арабськими географами місто IX ст. ас-Славію³⁵. Така локалізація цього топоніма не випливає безпосередньо з текстів джерел, а пояснюється виключно деякою співзвучністю обох назв. Однак Б. О. Рибаків, що обстоює цю гіпотезу і наводить уривки з праці Аль-Ідрісі (XII ст.), не пояснює, чому майже тотожний за назвою Преслав Великий на Дунаї названий у Ідрісі Берісклафа, а не Славія³⁶.

Проблема виникнення Переяслава Руського перебуває у тісному зв'язку з питанням походження назви міста. Мовознавець О. С. Стрижак вважав, що, витіснені болгарями з районів міст Шумен та Преслав, сіверяни принесли з собою на Дніпровське Лівобережжя топонім Переяславль і сіверянську (роменську) археологічну культуру³⁷.

У мовознавчому аспекті назва Переяславль близька до назв типу Ярославль, Ізяславль, Богуславль, Мстиславль, Глібль та ін. Присвійний суфікс -ль начебто вказує на антропонімну основу топоніма, тобто назва має означати «місто Переяслава»³⁸. Останній, за логікою — це князь-засновник міста. Дійсно, у джерелах XII—XIII ст. засвідчено два досить близьких антропоніми: Переяслава Данилівна — дочка галицького князя Данила Романовича, та Нажир Переяславич — боярин київський, прихильник князя Ізяслава Давидовича³⁹. Але друга частина назви міста (Руський), — відома вже у візантійських церковних документах 40-х рр. XII ст., у руських же літописах уперше вживається лише під 1198 р.⁴⁰. Це свідчить про церковно-візантійське походження другої частини назви міста, яка мала виконувати роль ойконімічного розрізнявача двох чи більше однакових назв⁴¹. Зрозуміло, що йдеться не про засновані у 30—40-х рр. XII ст. на півночі Русі вихідцями з Переяслава Руського нові міста — Переяславль Новий (Залеський) та Переяславль Рязанський. Назва новоствореної єпископської кафедри (Преслава Росіас), включена до офіційних документів константинопольського патріархату, відрізняла її від значно давніших православних центрів — Преслава Великого та Преслава Малого (Переяславця). Очевидно, що і у Візантії, Болгарії, і на Русі всі три назви сприймалися як однакові (на Русі всі п'ять назв), їх мали розрізняти другі уточнюючі частини (Великий, Малий, Руський, Новий, Рязанський). Повна тотожність перших частин назв і відповідне сприйняття їх сучасниками свідчать про явище топонімічної трансплантації. Практично ніхто з дослідників не заперечує факт перенесення у другій чверті XII ст. з території Середньої Наддніпрянщини на північні землі ойконіму Переяславль, гідроніму Трубіж та багатьох інших топонімів⁴². Це підтверджується також писемними і археологічними джерелами. Отже, марними були б спроби з'ясування етимології назви «Переяславль» на новому ґрунті, наприклад, на базі рязанських чи залеських антропооснов.

На нашу думку, складність проблеми походження назви «Переяславль» полягає у тому, що вона виникла не на основі місцевих, наддніпрянських реалій, а була перенесена сюди у сформованому вигляді. Дослідники відзначали можли-

вість такого переносу, враховуючи повну тотожність назв Переяславль та Преслав (східнослов'янське пере- відповідає південнослов'янському пре-)⁴³. Однак, якщо такий прямий зв'язок між цими двома топонімами й передбачався, то час перенесення назви належить, як правило, до періоду завоювання болгарами пониззя р. Дунай⁴⁴.

Очевидно, реальнішою була можливість перенесення південнослов'янського топоніму Преслав на територію Середньої Наддніпряниці у період найтісніших русько-болгарських стосунків, коли значні групи населення з обох боків вступали у безпосередній контакт. Наявні писемні джерела дозволяють виділити два таких досить вузьких хронологічних періоди, коли характер русько-болгарських взаємин міг призвести до перенесення топоніму Преслав.

Перший з них належить до 968—971 рр., тобто часу походів Святослава Ігоровича на Дунай. Інформація про ці два походи, яка є в руських та візантійських джерелах, — містить згадки двох болгарських міст: Преслава Великого та Преслава Малого. Так, сучасник Святослава, візантійський автор другої половини Х ст. Лев Диякон досить детально описав у 5, 6, 7, 8 та 9 книгах «Історії», а також в «Енкомії», події 968—971 рр. Цікаво, що Лев Диякон неодноразово згадує у контексті русько-болгарських та русько-візантійських відносин лише Преслав Великий — міцну фортецю, значний центр ремесла і торгівлі, другу столицю Болгарії (з 893 р.), розташовану на південний захід від сучасного міста Шумен⁴⁵. Руське літописання, описуючи ті ж події, називає не Преслав, а Переяславець (Малий Преслав) — місто на правому березі пониззя Дунаю, розташоване за 7 км на захід від с. Сарай та за 18 км на північний схід від м. Хиршови, повіт Констанца (Румунія)⁴⁶. Столиця Болгарії Преслав Великий у руському літописі не згадується взагалі. Така неузгодженість двох основних джерел, що розповідають про одні й ті ж події, свідчить про помилкову локалізацію місця дії військ Святослава одним з джерел. Враховуючи значно кращу поінформованість Лева Диякона як сучасника подій, наявність в обох джерелах близьких за змістом фрагментів (наприклад, нарада у Святослава, його палка промова на ній), що може бути ознакою запозичення, — є підстави вважати точнішою прив'язкою подій до Преслава Великого. На можливість запозичення вказує і, наведене вже на перших сторінках «Повісті минулих літ», посилання на «літописання грецьке», у складі якого опис названих подій міг потрапити на Русь⁴⁷. Взагалі, свідчення руського літопису про дії Святослава у Болгарії є дуже поверховими і мають явно вторинний характер. Наведені в них яскраві легендарні деталі та зовсім схематичний опис подій, вказують на бідність джерела, з якого взято ці дані. Очевидно, Святослав обрав собі столицею все ж таки Преслав Великий, який і обороняли його війська згідно з «Енкомієм» Лева Диякона⁴⁸. Після останньої програної битви під Доростолом Святослав мусив укласти мирний договір з імператором Цимісієм та повернутися в Русь. Як справедливо зазначають коментатори «Історії», укладений договір не був капітуляцією Святослава⁴⁹. Він отримав можливість вивести з собою значну кількість болгар з числа мешканців захоплених ним міст, які підтримували його у боротьбі проти Візантії, а, можливо, й «полон бесчислен», як вказано у «Повісті минулих літ». Згідно з нею, саме переяславці повідомили печенігів про повернення Святослава⁵⁰. Загибель самого Святослава на дніпровських порогах від рук печенігів зовсім не означала загибелі усього його війська та обозу. Приведені в Русь у 972 р. болгари й могли перенести з собою назву свого міста — колишньої столиці Болгарії, перейменованої Іоанном Цимісієм у 971 р. в Іоаннополь. Уклавши мирний (союзницький) договір з Руссю, Цимісіхій негайно ліквідував незалежність Болгарії, перетворив її північно-східну частину у візантійську провінцію Парістріон, і позбавив царя Бориса царських регалій. Але після смерті Цимісіхія у 976 р. повсталі болгари вигнали греків.

Другий хронологічний період, в якому ойконім Преслав міг бути перенесений з території Болгарії в Русь — це 985—992 рр. Він пов'язується вже з діяльністю Володимира Святославовича, першою зовнішньополітичною акцією якого руський літопис називає похід на болгар «в лодях» у 985 р.⁵¹ Цей похід, звичайно, міг бути виконанням умов союзницького договору 971 р., укладеного ще Святославом. Взагалі, у другій половині 80 — на початку 90-х рр. Візантія як ніколи потребувала військової допомоги русів як проти болгар, так і проти чис-

ленних «апостасій» — бунтів високопоставлених вельмож. Природньо, Русь стала союзником Візантії, оскільки їх інтереси значною мірою збігалися. Взяття Володимиром Херсона (Корсуня), відображене як у руських, так і візантійських джерелах, слід розглядати як захоплення міста, що відійшло від імператора Василя II. У руслі союзницьких стосунків перебувають і такі події як прийняття Руссю християнства у формі православ'я з Візантії та династичне одруження Володимира Святославовича на сестрі Василя II Анні.

Хронологія подій 985—992 рр., відома нам за руськими та візантійськими джерелами, схематично виглядає так:

986 р. — жорстока поразка Візантії від болгар поблизу м. Тралиця (сучасна Софія).

987 р. — початок «апостасій» магістра Варди Фоки.

988 р. — прийняття Руссю християнства з Візантії; одруження Володимира на сестрі Василя II Анні; будівництво Володимиром «городів» по Десні, Остру, Трубежу, Сулі та Стугні; переселення великих мас населення з різних земель у новозбудовані міста.

989 р. — активна участь руських дружин у придушенні повстання Варди Фоки; захоплення болгарами міцної фортеці Веррії (суч. Верія); початок будівництва церкви Богородиці (Десятинної).

991 р. — закладення Білгорода; важлива перемога Візантії над Болгарами, захоплення в полон царя болгар Романа.

992 р. — похід Володимира на хорватів; закладення Переяславля Руського.

Отже, характер греко-русько-болгарських стосунків 985—992 рр. дозволяє вбачати оптимальні умови для топонімічної трансплантації (перенесення топоніму) Преслав саме в цей період. Використання захопленого в результаті походів населення для будівництва нових міст і оборонних ліній, заселення ними прикордонних земель, зон підвищеної небезпеки, — було звичним явищем у ранньому середньовіччі. Так діяли руські князі з великими полонями, набраними в сусідніх землях. За свідченням літописів, Ярослав та Мстислав Володимировичі розселили полонених ляхів — колишніх мешканців червенських міст, відповідно, на р. Рось та у чернігівські землі⁵². Ярослав також поселив виведених ним мешканців Друцька на південно-східному кордоні, на правому березі р. Сули. Аналогічно робили з руським полоним і польські князі. Таким чином, перенесення топоніму Преслав з території Болгарії з частиною населення найімовірніше могло відбутися у 985—992 рр.

На користь наведеної вище думки свідчать спостереження над плануванням обох міст — Преслава Великого та Переяславля Руського. Як відзначалось дослідниками архітектури давнього Переяславля, для нього була характерною цілісність архітектурного задуму⁵³. В цьому плані, очевидно, не є випадковістю деякі паралелі. Так, цитадель Преслава, як і дитинець Переяславля, мала двоє воріт, які в обох випадках знаходились з південного та північного боків⁵⁴. Єдині археологічно досліджені ворота Переяславля — Єпископські, — були розташовані у південно-східному куті дитинця, що збігається з розташуванням південних воріт преславської цитаделі⁵⁵. Далі, дитинець Переяславля за плануванням поділявся на дві основні частини — княжу та єпископську, які локалізуються за згадками у літописі архітектурних об'єктів, розташованих, відповідно, на княжому дворі (біля Княжих воріт) та на єпископському дворі (біля Єпископських воріт). Близька ситуація спостерігається у Преславі, — там південну частину цитаделі займав єпископський (архієпископський) комплекс, північніше знаходився царський палац. Показово, що великий архітектурний комплекс єпископської частини Преслава складався з Палацової церкви, огороженої єпископської (архієпископської) резиденції, невеликої церкви-каплички, великої бані та складної мережі водопроводів⁵⁶. Єпископська ж частина дитинця Переяславля так само мала архітектурну домінанту — собор св. Архистратига Михаїла, була оточена муром, на її території також знаходилась маленька церква-капличка та баня (літописне «строєньє баньно камено») з керамічним водопроводом. Усі ці об'єкти виявлені та досліджені під час археологічних розкопок⁵⁷.

Оскільки практично всі названі архітектурні пам'ятки дитинця Переяславля було збудовано у 80-х рр. XI ст. єпископом Єфремом, є підстави для припущення про відвідини Єфремом Преслава Великого під час перебування у Візантії,

відображеного у руському літописі. Цим же, очевидно, слід пояснювати і зведення Єфремом церкви св. Феодора Стратилата на Єпископських воротах дитинця. Річ у тім, що Феодор Стратилат традиційно вважався у Візантії заступником саме проти руських. За свідченням Лева Диякона, серед греків твердим було переконання в тому, що перелом у вирішальній битві між військами Іоанна Цимісхія та Святослава під Доростолом стався виключно завдяки втручанню св. великомученика Феодора, який допоміг грекам⁵⁸.

Важливим джерелом для вирішення питання про час виникнення Переяславля Руського є матеріали археологічних досліджень. Без їх широкого використання на сучасному етапі взагалі не можна вирішувати будь-які питання історичної топографії руських міст. У переважній більшості випадків саме археологічні матеріали є тим останнім вирішальним аргументом, який дозволяє визначити час виникнення міст. Археологічними розкопками фіксується наявність культурних нашарувань багатьох руських міст у періоди, значно давніші за час їх першої згадки у писемних джерелах. Новгород-Сіверський, Галич, Путивль, Луцьк, Звенигород, Курськ та деякі інші міста потрапили на сторінки літописів досить пізно. Виявлені ж на їх території культурні нашарування та міські укріплення інколи на два-три століття випереджають літописні згадки⁵⁹.

Археологічні дослідження на території Переяславщини на даний час дозволяють скласти уявлення про основні етапи історичного процесу в цьому регіоні. Одразу привертає увагу важливий факт, який значно відрізняє Переяславль від Києва, Чернігова та багатьох інших міст Русі. Перелік давніх пам'яток, виявлених у межах укріпленої частини Переяславля, — вичерпується випадковою знахідкою невеликої візантійської амфори VI ст.(?) та кількома уламками черняхівської кераміки, знайденими під час розкопок під розсунутим валом дитинця⁶⁰. Тобто, на території дитинця та «кружного міста», крім давньоруських та пізніших (козацьких) археологічних матеріалів, виявлено лише ці дві пам'ятки іншої культурно-хронологічної приналежності.

Особливий інтерес для розгляду проблеми виникнення Переяславля становлять матеріали другої половини I тис. На далеких околицях сучасного міста, в протилежних його кінцях, зафіксовано лише дві невеликі пам'ятки, що пов'язуються дослідниками з цим часом: поселення пеньківської культури на північно-східній околиці в ур. Жаданівщина та на західній околиці в ур. Сушарка⁶¹.

Наступний історичний період — це час масового заселення Переяславщини у кінці X — першій половині XIII ст. Причиною появи нового населення О. В. Сухобоков вважає активну переселенську політику київських князів, які таким способом зміцнювали південно-східні кордони держави⁶². На цьому етапі селища займають практично всі зручні для проживання місця, як правило, на чорноземних ґрунтах. Куші поселень виявлено на річках Трубіж, Супій, Альта, Броварка, Сага, Карань, а також у заплаві р. Дніпро. Серед заплавних поселень привертає увагу виявлене у 1947 р. Дніпровською лісостеповою Лівобережною експедицією ПМК АН СРСР селище, що займало велику піщану дюну, витягнуту з півночі на південь уздовж берега р. Трубіж, поблизу його гирла⁶³. Поряд з ним, в ур. Городище (Городок), у 1959 р. було зафіксовано невелике підвищення на піщаній дюні з залишками, розмитого водою та частково зруйнованого, культурного шару давньоруського часу⁶⁴. Названі пам'ятки неодноразово обстежувались до їх затоплення водосховищем і, на думку дослідників, були залишками городища та селища-посади літописного Устя⁶⁵. Саме цей «город» більшістю вчених розглядався як попередник Переяславля Руського. Власне, поселення в ур. Городище — це єдиний пункт, який прихильники теорії перенесення міста могли висунути на роль «старого» Переяславля, тобто Переяславля кінця IX — першої половини X ст.

Однак, на нашу думку, немає жодних підстав розглядати це досить невелике і розташоване у незручному місці поселення як третій за значенням центр Русі початку X ст. Навіть якщо припустити існування укріплень в ур. Городище, які не були виявлені там жодним з дослідників, та віднести їх виникнення до IX — початку X ст., що теж ніяк не підтверджується, то важко порівнювати назване поселення з Києвом рубежу IX—X ст., так і з Черніговом того ж часу. Його складно порівнювати навіть з розташованим на протилежному березі р. Дніпро городищами Заруб та Монастирок. Загалом, дві щорічні весняні повені

(Дніпро та Трубіж), розташування поселення на піщаній дюні,— виключають можливість існування будь-яких серйозних укріплень, які постійно б руйнувалися. Літописне Устя реально могло виконувати лише функцію нагляду чи контролю за входом на Зарубський брід з боку Лівобережжя та пересуванням нижньою течією р. Трубіж річкових суден. На більше цей пункт претендувати не міг, що й підтверджують лише дві незначні згадки його у літописі. Крім того, під час неодноразових досліджень в ур. Городище не було виявлено матеріалів, раніших за початок XI ст.⁶⁶

За нашими підрахунками на території сучасного Переяслав-Хмельницького р-ну виявлено 82 поселення кінця X — першої половини XIII ст., з них 6 городищ та 76 селищ. У центрі цієї досить щільно заселеної сільськогосподарської округи розташовувалось місто Переяславль Руський. Археологічні дослідження на його території, що проводяться з 1840 р., дозволили скласти схему розвитку містобудівної структури й визначити за археологічними матеріалами (в першу чергу — керамікою) час формування чи виникнення окремих складових частин міста. Як свідчать матеріали розкопок, формування дитинця й «кружного міста» відбувалось практично одночасно у кінці X — на початку XI ст., хоча укріплення останнього, на думку фахівців, були зведені близько 1130—1140 рр. Керамічні матеріали, виявлені під час досліджень на передмістях Переяславля (Закиєвобрамському, Заальтицькому, в ур. Луг, Оболонь та Марченкові Луки), дозволяють упевнено датувати їх формування рубежем X — XI ст. Тобто, різниця у часі заселення дитинця, «кружного міста» та неукріплених передмість практично відсутня. Аналіз топографічної ситуації території давнього міста показує, що вже на початку XI ст. заселеною виявилась вся придатна для проживання площа навколо дитинця, включаючи низинні урочища у заплаві р. Трубіж⁶⁷.

Найдавнішою укріпленою частиною Переяславля є його дитинець. Цікаво порівняти його площу з площами дитинців деяких інших міст Русі. Наприкінці X ст. площа київського дитинця Старокіївської гори («город Володимира») становила 10 га, дитинець Чернігова у 80—90 рр. X ст. займав площу близько 6 га. У цей же час площа дитинця Білгорода становила 12,5, Вишгорода — 7,5, Новгород-Сіверського — 2, Володимира-Волинського — 1,5, Турова — 1, Гомія — 0,7 га. У цьому списку дитинці Білгорода та Переяславля займають провідне становище, що, звичайно, не може бути випадковістю. Це підтверджує факт їх одночасної і досить пізньої (кінець X ст.) побудови.

За даними літописів, у X — першій половині XI ст. засновується значна кількість нових міст, у тому числі й великих: Білгород, Василів, Володимир, Корсунь, Мінськ, Пінськ, Юр'їв. Багато з них не були пов'язані у поселенському плані зі старими племінними центрами й будувались на необжитих раніше місцях. Наприклад, з двадцяти літописних міст Чернігівської землі XI ст. лише три виникли на основі попередніх доміських поселень⁶⁸. І це в давно і досить щільно заселеному районі Русі, яким була Чернігівщина на початку XI ст.

Розглянувши відомі на даний час джерела, що несуть у собі певну інформацію стосовно походження Переяславля Руського, доходимо кількох основних висновків:

1. Археологічно не підтверджується існування міста Переяславля Руського раніше кінця X ст.

2. Відсутні також сліди будь-яких доміських поселень IX — першої половини X ст. на території майбутнього міста.

3. Походження назви міста, а отже і його самого,— прямо пов'язується з русько-болгарськими взаєминами останньої чверті X ст.

4. Виникнення і швидкий розвиток Переяславля як великого міста відбувалися завдяки одночасному формуванню навколо нього землеробської округи, економічним, політичним та культурним центром якої він став.

5. Заснування Переяславля здійснювалось заходами державної влади у кінці X ст. як складова частина процесу активної колонізації регіону та укріплення південно-східних кордонів Русі.

6. Наявні на даний час джерела дозволяють визнати найбільш реальною датою заснування Переяславля Руського 992 рік.

Примітки

- ¹ Толочко П. П. Древнерусский феодальный город.— К., 1989.— С. 6.
- ² *Ведомость* о начале города Переяславля, бывших в нем князей и архиереев, 1771 года февраля 25 дня сочиненая // ЦНБ НАН України.— IP.— II, № 2371.— С. 1.
- ³ ПВЛ.— М.-Л., 1950.— Ч. 1.— С. 24, 25.
- ⁴ Ляскоронский В. Г. История Переяславльской земли с древнейших времен до половины XIII столетия.— К., 1903.— С. 128.
- ⁵ ЧИОНЛ.— К., 1906.— С. 24—27.
- ⁶ Падалка Л. В. Прошлое Полтавской территории и ее заселение.— Полтава, 1914.— С. 32.
- ⁷ Рыбаков Б. А. Киевская Русь и русские княжества XII—XIII вв.— М., 1982.— С. 235, 331—333.
- ⁸ Левшин А. И. Письма из Малороссии.— Харьков, 1816.— С. 51—53.
- ⁹ Максимович М. А. Об издании Несторовой летописи и о городе Устье // Собрание сочинений.— К., 1877.— Т. 2.— С. 354, 355.
- ¹⁰ Коринный Н. Н. Переяславская земля. X — первая половина XIII вв.— К., 1992.— С. 27, 28.
- ¹¹ Мачинский Д. А. Переяславль Южный и Переяславль Залесский // Тез. докл. сов. делегации на V Междунар. конгр. славянской археологии.— М., 1985.— С. 134, 135.
- ¹² Ричка В. М. Чернігів і Переяслав в X—XII ст. // Слов'яни і Русь у науковій спадщині Д. Я. Самоквасова.— Чернігів, 1993.— С. 52, 53.
- ¹³ ПВЛ.— Ч. 1.— С. 24.
- ¹⁴ Там же.— С. 25.
- ¹⁵ Там же.— С. 36.
- ¹⁶ Там же.— С. 188.
- ¹⁷ Греков Б. Д. Киевская Русь.— М., 1953.— С. 18.
- ¹⁸ ПВЛ.— Ч. 1.— С. 84, 85.
- ¹⁹ ПВЛ.— Ч. 2.— С. 112.
- ²⁰ ПВЛ.— Ч. 1.— С. 83.
- ²¹ Рыбаков Б. А. Древняя Русь. Сказания, былины, летописи.— М., 1963.— С. 175.
- ²² Роздобудько М. В., Тетеря Д. А. До питання про так зване Каратувльське городище // Більське городище в контексті вивчення пам'яток раннього залізного віку Європи.— Полтава, 1996.— С. 233, 234.
- ²³ Константин Багрянородный. Об управлении империей.— М., 1991.— С. 293 (примітки до розділу 9).
- ²⁴ ПВЛ.— Ч. 1.— С. 36.
- ²⁵ Константин Багрянородный.— Указ. соч.— С. 45—51.
- ²⁶ Там же.— С. 47.
- ²⁷ Шапов Я. Н. Государство и церковь Древней Руси X—XII вв.— М., 1989.— С. 58—59.
- ²⁸ Шапов Я. Н. Формирование и развитие церковной организации на Руси в конце X—XII в. // Древнейшие государства на территории СССР, 1985.— М., 1986.— С. 59.

²⁹ *Бибиков М. В.* Византийские источники по истории Руси, народов Северного Причерноморья и Северного Кавказа (XII—XIII вв.) // Древнейшие государства на территории СССР, 1980.— М., 1981.— С. 62.

³⁰ *ПСРЛ.*— Т. 9—10.— С. 69.

³¹ *Брайчевський М. Ю.* До проблеми переяславської митрополії // Тези Всеукр. наук. конф. «Переяславська земля та її місце в розвитку української нації, державності й культури».— Переяслав-Хмельницький, 1992.— С. 55—57.

³² *Поппэ А.* Русские митрополии константинопольской патриархии в XI ст. // ВВ.— 1968.— Т. 28.— С. 98, 99.

³³ *Джасксон Т. Н.* Исландские королевские саги как источник по истории Древней Руси и ее соседей. X—XIII вв. // Древнейшие государства на территории СССР, 1988—1989.— М., 1991.— С. 145—155.

³⁴ *Матузова В. И.* Английские средневековые источники. IX—XIII вв.— М., 1979.— С. 50.

³⁵ *Новосельцев А. П.* Восточные источники о восточных славянах и Руси VI—IX вв. // Древнерусское государство и его международное значение.— М., 1965.— С. 397—418.

³⁶ *Рыбаков Б. А.* Киевская Русь и русские княжества XII—XIII вв.— М., 1982.— С. 179, 180.

³⁷ *Стрижак О. С.* Сіверяни // Мовознавство.— 1973.— № 1.— С. 64—76.

³⁸ *Нерознак В. П.* Названия древнерусских городов.— М., 1983.— С. 133—135.

³⁹ *Махновець Л. Є.* Іменно-особовий покажчик до «Літопису Руського».— К., 1990.— С. 500, 503.

⁴⁰ *Нерознак В. П.* Указ. соч.— С. 134.

⁴¹ *Першина К. В.* Про динаміку номінаційних моделей у східнослов'янській ойконімії // Питання історичної ономастики України.— К., 1994.— С. 108.

⁴² *Нерознак В. П.* Указ. соч.— С. 135.

⁴³ *Коринный Н. Н.* Указ. соч.— С. 248.

⁴⁴ *Стрижак О. С.* Вказ. праця.— С. 64—76.

⁴⁵ *Лев Диакон.* История.— М., 1988.— С. 69—73, 124—126.

⁴⁶ *ПВЛ.*— Ч. 1.— С. 47—50.

⁴⁷ Там же.— С. 17.

⁴⁸ *Лев Диакон.* Указ. соч.— С. 125, 126.

⁴⁹ Там же.— С. 213—215.

⁵⁰ *ПВЛ.*— Ч. 1.— С. 52.

⁵¹ Там же.— С. 59.

⁵² Там же.— С. 101.

⁵³ *Трофіменко Г. В.* Архітектура Переяслава Південного X — першої половини XIII ст.— Автореф. дис.... канд. архітектури.— К., 1995.— С. 14.

⁵⁴ *Лиситов С.* Крепости и защитни съоръжения на първата българска държава // Годнишник на националния политически музей.— София, 1974.— Т. 34.— С. 35.

⁵⁵ *Овчаров Д.* Византийски и български крепости V—X век.— София, 1982.— С. 100-120.

⁵⁶ *Овчаров Д.* Дворцова церковь в Преславе и некоторые особенности болгарских ранне-средневековых базилик // Древности славян и Руси.— М., 1988.— С. 257.

⁵⁷ *Раппопорт П. А.* Русская архитектура X—XIII вв.— Л., 1982.— С. 32—35.

⁵⁸ *Лев Диакон.* Указ. соч.— С. 80—81.

⁵⁹ *Толочко П. П.* Указ. соч.— С. 70.

⁶⁰ Юра Р. А. Отчет о работе Переяславской древнерусской экспедиции Института археологии АН УССР в 1961 г. // НА ІА НАНУ.— 1961/13.— С. 8, 9.

⁶¹ Бузян Г. М., Буйлук М. М., Товкайло М. Т. Звіт Переяслав-Хмельницької археологічної експедиції за 1989 р. // НА ІА НАНУ.— 1989/84.— С. 8, 9.

⁶² Сухобоков О. В. Дніпровське Лісостепове Лівобережжя у VIII—XIII ст.— К., 1992.— С. 71.

⁶³ Ляпушкин И. И. Днепровское Лесостепное Левобережье в эпоху железа.— М.—Л., 1961.— С. 339.

⁶⁴ Телегин Д. Я. Отчет о командировке в устье р. Трубуж в марте 1959 г. // НА ІА НАНУ.— 1959/37.— С. 6.

⁶⁵ Кучера М. П. До питання про древньоруське місто Устя на р. Трубіж // Археологія.— 1968.— Вып. 21.— С. 244—249.

⁶⁶ Там же.

⁶⁷ Колибенко О. В. Археологічні дослідження на південно-східній околиці Переяслава // Тези Всеукр. наук. конф. «Переяславська земля та її місце в розвитку української нації, державності й культури». — Переяслав-Хмельницький, 1994.— С. 17, 18.

⁶⁸ Толочко П. П. Указ. соч.— С. 67.

А. В. Колибенко

О ПРОИСХОЖДЕНИИ ПЕРЕЯСЛАВЛЯ РУССКОГО

В статье рассматривается проблема происхождения одного из самых значительных центров Руси — Переяславля Русского. На основе анализа письменных и археологических источников автор пришел к выводу о неправомерности отнесения возникновения города к IX — первой половине X в. Известные на данный момент материалы подтверждают правильность летописной даты основания города — 992 год. Происхождение названия и самого города прямо связывается с русско-болгарскими взаимоотношениями последней четверти X в. Археологически не подтверждается явление переноса города из устья р. Трубуж (летописное Устье) на новое место. Основание Переяславля производилось усилиями государственной власти в конце X в. как составная часть процесса активной колонизации региона и укрепления юго-восточных рубежей Руси. Быстрое развитие Переяславля происходило благодаря формированию вокруг него земледельческой округи: экономическим, политическим и культурным центром которой он стал.

А. V. Kolybenko

ON THE ORIGIN OF PEREYASLAV RUSSKY

The paper focuses on the problem of the origin of Pereyaslav Russky, one of the most significant centers of Ancient Rus'. Relying on the analysis of written and archaeological sources the author argues the true date of the town's foundation. In his opinion, it is incompetent to attribute the foundation to 9th and the first half of 10th century. Analysis of available materials shows that 992 (the year mentioned in the chronicle) is true date of the town's foundation. The origin of both the name of the town and the town itself is associated with Rus' and Bulgarian relations in the last quarter of 10th century. The idea on that the town was moved from the mouth of Trubizh River (Ustie in the chronicle) to the new location is not confirmed by archaeological data. Pereyaslav was founded due to the efforts of the state authorities at the end of 10th century in the course of intensive colonization of the region and strengthening of southeast borders of Rus'. The process of formation of its rural neighborhood accelerated the growth of Pereyaslav, so that the town soon became economic, political and cultural center of the rural neighborhood.

Одержано 11.08.97